

THE MAIN FEATURES OF POST-PENITENTIARY ADAPTATION

N.SHARIPOVA^a

Tashkent state University of law, Tashkent, 100047, Uzbekistan

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСТ-ПЕНИТЕНЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ

Н.ШАРИПОВА^a

Ташкентский государственный юридический университет, Ташкент, 100047, Узбекистан

ПОСТ-ПЕНИТЕНЦИАР АДАПТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Н.ШАРИПОВА^a

Тошкент давлат юридик университети, Тошкент, 100047, Ўзбекистон

Аннотация: мақолада муаллиф томонидан жазони ижро этиши муассасаларидан озод этилган шахсларнинг пост-пенитенциар адаптацияси билан боғлиқ масалалар, пост-пенитенциар адаптация тушунчаси, унинг ҳуқуқий асослари ва аҳамияти таҳлил қилинган. Шунингдек, бу борадаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириши юзасидан айрим таклифлар келтирилган.

Калим сўзлар: жазони ижро этиши муассасаси, ижтимоий мослашув, пост-пенитенциар адаптация, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, рецидив жиноятчилик, жазо ўтаб чиққан шахс, жамоатчилик назорати.

Аннотация: в данной статье автором проводится анализ вопросов пост-пенитенциарной адаптации лиц, освобожденных от отбывания наказания в местах лишения свободы, понятие пост-пенитенциарной адаптации, её правовые основы и значение. Также приведены предложения по усовершенствованию законодательных актов, регулирующих данную сферу.

Ключевые слова: учреждения по исполнению наказаний, социальная адаптация, пост-пенитенциарная адаптация, профилактика правонарушений, рецидивная преступность, лицо, отбывшее наказание, общественный контроль.

Annotation: in this article the author conducted the issues of the post-penitentiary adaptation of persons who released from serving their sentences in places of deprivation of liberty, the concept of the post-penitentiary adaptation, its legal bases and significance. As well as, offers on improvement of the acts regulating this sphere are provided.

Keywords: places of deprivation of liberty, social adaptation, the post-penitentiary adaptation, prevention of offenses, recidivism, sentenced person, public control.

Ҳозирда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш ва либераллаштириш, жиноий жазолар ва уларни ижро этиш тартибини инсонпарварлаштириш муаммоларини ҳал этишда қонун устуворлигини таъминлаш суд-ҳуқуқ тизимини янада ислох

қилишнинг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланиб, бу соҳани тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Хусусан, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг иккинчи йўналишида қонун устуворлигини таъминлаш суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишнинг устувор йўналиши сифатида белгиланган бўлиб, унинг 2.4-банди жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштиришга бағишланади [1]. Зеро, собиқ маҳкумларнинг пост-пенитенциар адаптациясини самарали йўлга қўйиш жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, 2018 йил 14 май куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ–3723-сонли қарорига мувофиқ, Жиноят ва Жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси тасдиқланди ва унинг асосий вазифаларидан бири сифатида давлат ва жамият манфаатлари, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш назарда тутилди [2].

Жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларни қўллаб-қувватлаш ва улар устидан назорат қилишни ташкиллаштиришнинг аҳамиятлилиги қатор халқаро ҳужжатларда, хусусан, 1955 йил 30 августдаги Маҳбуслар билан муомала қилишнинг Минимал стандартларида ва БМТ Бош Ассамблеясининг 1990 йил 14 декабрдаги “Маҳбуслар билан муомала қилишнинг асосий принциплари” номли Резолюциясида ўз аксини топган.

Ҳозирги кунда жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларнинг пост-пенитенциар адаптацияси билан боғлиқ масалалар кўпчилигининг эътиборини тортиб келмоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири – собиқ маҳкумлар ўртасидаги рецидив жиноятчиликнинг кўрсаткичлари билан боғлиқ. 2016 йилда жаҳонда 11 млн.га яқин шахс озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётганлиги, 2017 йилда ушбу кўрсаткич 2000 йилга нисбатан 20 фоизга ошганлиги, сўнгги пайтда жаҳоннинг йирик давлатларида рецидив жиноятчиликнинг 50 фоизни ташкил этаётганлиги [3] ҳақидаги далиллар жазони ижро этиш муассасалари фаолиятини ислоҳ қилиш, маҳкумлар ёки жазони ўтаб чиққан шахслар томонидан янги жиноят содир этилишининг олдини олишда янги чоралари ва янада самарали механизмни ишлаб чиқиш, бу соҳада профилактик чора-тадбирларга алоҳида эътибор қаратиш зарурати мавжудлигидан далолат беради.

Шахс ижтимоий хавfli қилмиш содир этгандан сўнг унинг қилмишини Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексидаги тегишли модда билан тўғри ва аниқ квалификация қилиш учун жиноят ҳуқуқига юзланилади, ундан сўнг ушбу ижтимоий хавfli қилмишни айнан ушбу шахс томонидан содир этилганини ёки у томонидан содир этилмаганини исботлаш мақсадида жиноят-процессуал ҳуқуқида келтирилган нормаларга риоя қилинади. Шахснинг айби исботлангандан сўнг унга тегишли жазо тури, масалан, озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланиб, мазкур жазони ижро этишда жиноят-ижроия ҳуқуқи ўзининг муҳим ролини ўйнайди. Ушбу барча босқичлардан сўнг шахс жазони ижро этиш муассасасидан жазони ўтаб чиқади ва айнан шу ҳолатдан бошлаб бизни ўйлантирган муаммолар юзага келади.

Умуман олганда, ҳар қандай муаммони ечишдан олдин уни аниқ белгилаб олиш керак. Шахс жазони ижро этиш муассасасидан чиққанидан сўнг объектив ва субъектив сабабларга кўра жамиятдан ажралиб қолади. Кўпинча уларнинг яшаш ва ишлаш жойи, шунингдек касб-кори, маълумоти ҳам бўлмайдди, қариндошлар ва яқинлар билан алоқалар узилган бўлади. Бунинг устига собиқ маҳкумларнинг руҳий ҳолати турғун бўлмаслиги, шунингдек жамиятнинг уларга нисбатан салбий муносабати вазиятни янада чигаллаштиради. Албатта, бундай сабаб ва шарт-шароитлар натижасида собиқ маҳкумлар томонидан кўпинча қайта жиноят содир этилади.

“Пост-пенитенциар адаптация” тушунчаси Ўзбекистон қонунчилигида ҳаттоки ҳуқуқий адабиётларда ва дарсликларда ҳам кўзга ташланмайди. Тўғри, ижтимоий мослашув тушунчаси қонунчиликда ва ҳуқуқий адабиётларда мавжуд бўлсада, пост-пенитенциар адаптация тушунчаси унинг бир қисмини ташкил этади, холос. Ушбу тушунчаларнинг мазмун-моҳияти, вазифалари ва мезонлари қисман турличадир. Бизнинг фикримизча, пост-пенитенциар адаптация тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: *Пост-пенитенциар адаптация – ижтимоий адаптациянинг махсус йўналиши бўлиб, озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод этилган шахсларни ижтимоий ҳаётга мослаштириш, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашнинг ҳуқуқий, иқтисодий, таъхилий, ижтимоий-психологик жиҳатларидан иборат комплекс чора-тадбирлардир.*

Ҳар бир тушунчанинг аҳамиятини очиб бериш учун, аввало, унинг мақсад ва вазифаларини белгилаб олиш муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, пост-пенитенциар адаптациянинг асосий мақсадлари:
 собиқ маҳкумларнинг ижтимоий мослашуви;
 собиқ маҳкумларни ижтимоий фойдали фаолиятга ўйналтириш;
 рецидив жиноятчиликнинг олдини олиш ва бошқалар.

Албатта, ушбу мақсадларга эришиш учун тегишли вазифаларни аниқлаб олиш зарур. Пост-пенитенциар адаптациянинг асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:
 маҳкумлар билан жазони ижро этиш даври мобайнида тарбиявий ишларни олиб бориш;
 ижтимоий мослашув билан боғлиқ чора-тадбирларни уларнинг озодликка чиқишларидан олдин бошлаш;

янги ҳаётларини бошлаш учун моддий жиҳатдан уларни қўллаб-қувватлаш;
 психологик ёрдам қилиш;
 юридик ёрдамни ташкил қилиш;
 қонунга итоаткор хулқ-атворни шакллантириш;
 уларни қайта ўқитиш ва қайта тарбиялаш;
 яшаш жойи билан таъминлашда ёрдам бериш;
 иш билан таъминлаш ва бошқалар.

Пост-пенитенциар адаптациянинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, у билан боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлар бир неча ҳуқуқ тармоқлари томонидан комплекс тарзда тартибга солинади. Хусусан, жиноят-ижроия ҳуқуқи, прокурор назорати, криминология ва бошқалар.

Собиқ маҳкумларнинг ижтимоий мослашувини муваффақиятли амалга ошириш учун, аввало, ишни уларнинг жазо ўтаётган давридан бошлаш керак деб ўйлаймиз. Ушбу муддатда воқеаларни ахлоқанузувати шасосий вазифаларидан бири сифатида белгиланиши лозим. Зеро, Жиноят-ижроия кодексида белгиланганидек, маҳкумни ахлоқанузуватиш – унда қонунга итоаткор хулқ-атворни, инсонга, жамиятга, меҳнатга, жамият турмуши қоидаларива аъналарига ҳурмат муносабатини шакллантиришдани борат.

Пенитенциар ҳуқуқ назариясида ахлоқанузуватиш таъминлаш билан бир қаторда баъзан қайта ижтимоий лашува таъминлаш қўлланилади. Бу тушунчалар асосан бир хил маънони англатганлиги боис М.Рибакнинг тадқиқоти алоҳида диққатга sazovor. У маҳкумларнинг қайта ижтимоий лашуви дегаанда, жиноятчини қонунга итоаткор инсон (фуқаро)га айлантиришга қаратилган илтимосларни қўллаш жараёни тушунади [4]. В.Суровцевнинг фикрича, қайта ижтимоий лашувида жамиятдан узоқлашган шахс томонидан ижтимоий ҳаётга жрибасини, ижтимоий мақбул билимлартизимини ўзлаштириш натижасидир [5].

Хусусан, пенитенциартизимнинг профилактик функцияси билан боғлиқ масалалар Н.С.Салаевнинг “Пенитенциартизимнинг профилактик функцияси самарадорлигини ошириш” мавзусида ҳимоя қилинган докторлик диссертациясида ҳам батафсил ёритилган. Унинг фикрича, жиноят содир этган шахсларга ижтимоий-психологик чораларни қўллашнинг тарбиявий-огоҳлантирувчи таъсир кўрсатишни таъминлаш механизмидаги ўрни ва роли муҳимдир. Шунга асосан ижтимоий-психологик ва педагогик хусусиятга эга бўлган чораларни ахлоқанузуватиш таъсир кўрсатиш воситалари деб ҳисоблаш ва уларни жиноят-ижроия қонун ҳужжатларида шундай воситалар сифатида мустақамлаш учун барча асослар мавжуд ва ҳар бир пенитенциар муассасада психологик ёрдам хонасига ташкил этилса, қўйилган натижага эришиш осонроқ кечар эди деган фикрни асослаган.

Шунингдек, олимнинг фикрича, Жиноят-ижроия кодексида пенитенциар тизим фаолиятида жамоат ташкилотларининг иштирок этиши масаласига аниқлик киритилиши, мазкур фаолиятнинг асосий йўналишлари мустақамлашни лозимлигини таъкидлаган. Озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўтаётган маҳкумлар ўртасида ўтказилган сўров натижаларига кўра, респондентларнинг 87%и бу тизимда жамоатчилик назорати етарли даражада эмаслигини қайд этган. Шу сабабдан ҳар бир жазони ижро этиш муассасасида васийлик ва жамоатчилик кенгаши ҳамда қасаба уюшмалари, тарбия колонияларида маҳкумларнинг ота-оналари қўмитасини ташкил қилиш мақсадга мувофиқлиги белгиланган [6].

Пост-пенитенциар адаптация жиноят-ижроия ҳуқуқининг мустақил институтларидан бири ҳисоблансада, қонунчилигимизда айнан шу ижтимоий муносабатларга оид алоҳида норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд эмас. Шунинг учун мазкур ҳуқуқий муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг бир неча қонунлари ва қонуности ҳужжатлари томонидан тартибга солинади. Улардан қуйидагиларни кўрсатиб ўтиш мумкин:

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси;

Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонуни;

Ўзбекистон Республикасининг “Жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатишган шахслар устидан ички ишлар идораларининг маъмурий назорати тўғрисида”ги Қонуни ва бошқалар.

Демак, юқоридагиларга асосланиб қўйидаги хулосаларга келиши мумкин:

биринчидан, ҳуқуқий адабиётларга “пост-пенитенциар адаптация” тушунчасини киритиш лозим. Зеро, ҳар қандай ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишдан олдин уни назарий асоси ишлаб чиқилиши зарур;

иккинчидан, пост-пенитенциар адаптация борасидаги ривожланган хорижий давлатларнинг тажрибасини ўрганиш ва унинг асосий жиҳатларини миллий менталитетимиздан келиб чиқиб амалиётга татбиқ этиш лозим;

учинчидан, маҳкумларнинг пост-пенитенциар адаптацияси билан шуғулланувчи алоҳида давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ташкил этилиши ва улар томонидан ижтимоий мослашув билан боғлиқ бўлган дастурларни амалга оширилиши маҳкумларнинг озодликка чиқишларидан олдин бошланиши лозим. Хусусан, ярим йилдан бир йилгача жазо ўташ муддати қолган маҳкумлар учун мўлжалланган махсус дастурлар маҳкумларнинг келажақдаги пост-пенитенциар адаптациясига ижобий таъсир кўрсатади. Мазкур дастурлар давомида маҳкумларга ўрта махсус, касб-хунар таълими берилади ва улар касбга ўргатилади;

тўртинчидан, пост-пенитенциар адаптация борасида қонунчилигимиз тарқоқ ҳолда бўлиб, ушбу ҳуқуқий муносабатларни аниқ тартибга солувчи алоҳида норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд эмас. Ваҳоланки, бир қанча чет давлатларида, масалан, Озарбайжонда 2007 йил “Жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилган шахсларнинг ижтимоий мослашуви тўғрисида” Қонун қабул қилинган [7]. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси “Пост-пенитенциар адаптация тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши мақсадга мувофиқ. Ушбу Қонунда собиқ маҳкумларнинг ижтимоий мослашуви борасидаги аниқ тизим белгилаб берилиши, пост-пенитенциар адаптация фаолиятини амалга оширишга масъул бўлган давлат органлари ва ташкилотларининг аниқ рўйхати келтирилиши, шунингдек уларнинг ваколат ва вазифалари аниқ кўрсатиб ўтилиши собиқ маҳкумларнинг муваффақиятли пост-пенитенциар адаптация бўлишига хизмат қилади.

Ушбу чора-тадбирларнинг амалга оширилиши собиқ маҳкумларнинг қонунга итоаткор фуқаролар сифатида жамиятга қайтарилишга хизмат қилади. Агар уларнинг ўз касб-кори, мавқеига эга бўлиши учун ҳар томонлама ижтимоий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатилса, улар томонидан яна жиноят содир этилиши, яъни рецидивизм кўрсаткичи кескин камайишига сабаб бўлади.

References:

1. 2017-yil 7-fevraldagi O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF – 4947-son Farmoni // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. - 2017. - № 6. 70-modda; - № 20. 354-modda; - № 23. 448-modda; - №37. 982-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi “Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori PQ-3723-son (qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 15.05.2018 y., 07/18/3723/1225-son).
3. www.unodc.org, www.i-pso.ru, www.prisonstudies.org.
4. Ribak M.S. Resotsializatsiya osujdennix k lisheniyu svobodi: problemi teorii i praktiki. Avtoref. diss ... dok-pa yurid. nauk. - Saratov. 2001. - S.18.
5. Surovsev V.A. Organizatsiya upravleniya ispravitelnim protsessom v sentre psixologo-pedagogicheskoy i sotsialnoy raboti s osujdennymi: avtoref. dis. ...kand. yurid. nauk. - Ryazan, 2002. - S.27.
6. Salayev N.S. Penitensiar tizimning profilaktik funksiyasi samaradorligini oshirish: yuridik fanlar doktori (dostor of science) dissertatsiyasi avtoreferati - Toshkent, 2017. - B.16.
7. <<https://base.spinform.ru>>.